צמיחתו של ר׳ עקיבא – הסיפור השלם

איתם הנקין*

ראשי פרקים*:

1. מבוא: חילוקי דעות אודות חיי ר׳ עקיבא
2. סיבת ההבדלים בין מקורות חז״ל
3. עובדות המנוגדות לדימוי הנפוץ
4. קורות חיי ר׳ עקיבא בסדר כרונולוגי

מבוא: חילוקי דיעות אודות חיי ר׳ עקיבא

אדם שיידרש לסכם את קורות חיי ר׳ עקיבא, ויסתמך בעבודתו על חיבורים בני זמננו, יובך במהרה לאור השיטות הרבות הקיימות בנושא[1]. דומה שכמעט כל מי שניגש לכתוב את תולדות ר׳ עקיבא הוציא מתחת ידיו מונוגרפיה שונה, וכמעט אין פרט שלא רבו עליו הדעות: יש אומרים שלר׳ עקיבא הייתה אשה אחת בלבד, ויש שמנו ארבע נשים שונות; אלה סוברים שהייתה לו בת אחת ושני בנים לכל היותר, ואלה קובעים שהיו לו לפחות שלוש בנות ושישה בנים; לדיעות מסויימות ר׳ עקיבא התחתן רק בגיל 40, ולדיעות אחרות היה נשוי כבר בהיותו כבן 20; וכן הלאה.

---

* תושב דולב, בוגר מחזור ל״ב (תשס״ג). עורך ׳עלוני ממרא׳ ו׳מלילות׳ (ביטאון המכון לרבני ישובים).

* עיקרו של מאמר זה נכתב בשנת תשס״ה, ומאוחר יותר נוספו בעיקר ציונים ביבליוגרפיים והערות במבוא.

[1] השווה: י״ש בן–צורי, ׳רבי עקיבא׳ (ירושלים תרפ״ד) פרק א׳; א׳ היימן, ׳תולדות תנאים ואמוראים׳ (ירושלים תשכ״ד) חלק ג׳ עמ׳ 1008–988; מ״ד גרוס, ׳אבות הדורות׳ (ת״א תשל״א) עמ׳ 124–108; ב״צ סגל, ׳אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים׳ בעריכת מ׳ מרגליות (ת״א תש״ל) עמ׳ 734–725; ח״ע קוליץ, ׳ראש לחכמים׳ (תל אביב תש״ם) פרק א׳; ר׳ הלפרין, ׳אטלס עץ חיים׳ (ירושלים תש״מ) חלק ג׳ עמ׳ 278–275; י״מ תא–שמע, ״ר׳ עקיבא״, בתוך: האנציקלופדיה העברית (ירושלים תשל״ה) כרך כ״ז עמ׳ 99–96.

מקורן של מחלוקות אלו נעוץ בעובדה שתיאור קורותיו של ר' עקיבא – ובפרט נישואיו לבת כלבא-שבוע ותחילת דרכו בתורה – מופיע בכמה מקומות שונים בספרות חז"ל לענפיה, כשבכל מקום מסופר סיפור דומה אך אחר, וקיימים הבדלים רבים בין הסיפורים. לאור עובדה זו, אין פלא שהדיעה הנפוצה במחקר האקדמי של תולדות ר' עקיבא קובעת שמקורות חז"ל כולם אינם מתארים במדוייק את תולדות חייו, ושכלל לא ניתן לעמוד על אמיתות הדברים מפני שסיפורים אלו הם יותר אגדות חינוכיות מאשר מסורות המשקפות את המציאות ההיסטורית; חז"ל ניסו כביכול "לברוא עבור ר' עקיבא ביוגרפיה של תלמיד חכם לדוגמה, מקדש שם פרדיגמטי ובעל אידיאלי"[2] – ולכן יש להתייחס אל הסיפורים אודותיו בעיקר בצורה ספרותית[3].

מסקנה זו כמובן אינה מקומית ומיוחדת כלפי ר' עקיבא דווקא, אלא נובעת מן הגישה הרווחת כיום בעולם המחקר, הדוגלת בהתייחסות ספקנית לתיאורים ולסיפורים המופיעים במקורות חז"ל. ישנה אף אסכולה פרשנית-ספרותית הטוענת להיעדר כל משמעות היסטורית לסיפורי חז"ל ("מעשי חכמים"), בפרט אלה שבתלמוד הבבלי[4]; למרות

---

[2] ט' אילן, 'מסכת' חוברת ג' (ירושלים תשס"ה), עמ' 112–103. ראה גם: מ' וכסמן, 'מורי הדורות' (ת"א תשל"א), עמ' 25–22. יחסו למקורות חז"ל הוא כאל "אגדות" בלבד, שחלקן סותרות וחלקן מוגזמות, המעידות רק "עד כמה היתה אישיותו של חכם זה מופלאת בעיני בני דורו והדורות שלאחריו". סימנים לגישה כזו ביחס לתולדות ר' עקיבא ניתן למצוא כבר בספרו של ב"ז בכר, 'אגדות התנאים', שתורגם מגרמנית לפני 85 שנה (ירושלים תרפ"א), כרך א2 עמ' 80–24, אך היישום העיקרי שלה בתולדות ר' עקיבא נעשה על ידי ש' ספראי, בספרו 'עקיבא בן יוסף – חייו ומשנתו' (ת"א תשל"א), עמ' 64–9. ראה גם בספרו 'ארץ ישראל וחכמיה בתקופת המשנה והתלמוד' (ת"א תשמ"ד) עמ' 175–172.

[3] ראה למשל את עיסוקו של א' שנאן, "שלוש נשותיו של ר' עקיבא", בתוך: 'מסכת' חוברת ב' (ירושלים תשס"ד), עמ' 25–11. שנאן מקפיד לתייג את ניתוחו כ"בחינה ספרותית" בלבד, ואת הבחינה ההיסטורית הוא מניח בצד. לשיטתו, כל אחד מן הסיפורים על ר' עקיבא הינו מגובש ומנותק מחברו, וממילא המסקנה היא שרחל ובת כלבא-שבוע אינן אותה אשה: זו 'אשה בבלית' וזו 'אשה ארץ-ישראלית'. בנוסף לאלה הוא מוצא גם אשה שלישית, 'האשה הרומית'. גישה זו אומצה על ידי הרב ב' לאו, שהגדיר את טענת שנאן כ"מאד מבוססת בכלי המחקר"; ראה ספרו: 'חכמים – כרך שני: ימי יבנה עד בר כוכבא' (ת"א תשס"ז), עמ' 316–314 והערה 89 שם, וכן עמ' 185–181. לתגובה נוספת למאמרו של שנאן, ולהצעה ספקולטיבית למדי לגבי 'האשה הרומית', ראה מאמרה של ט' אילן (צויין בהערה 2); ובהמשך מאמרנו נתייחס למספר נשותיו הריאלי של ר' עקיבא (ראה הערות 13, 16, 73).

[4] מהידועים שבמפתחי אסכולה זו הוא י' פרנקל; לדבריו בעניין ר' עקיבא, ראו בין השאר בספר הלימוד שלו 'מדרש ואגדה' (ת"א תשנ"ז), כרך ב' עמ' 375–365. לייצוג נאמן של גישה זו בתחום הביוגרפיה של חז"ל, ראה: ע' מאיר, 'ר' יהודה הנשיא' (ת"א תשס"ב), ובפרט במבוא עמ' 15–11. להצגת הגישה המקובלת יותר במחקר עד כה, וליישומה בנושא זהה, ראה: א' אופנהיימר, 'רבי יהודה הנשיא' (ירושלים תשס"ז),

שטענה זו אינה מקובלת בהכרח על רוב החוקרים, היא מאפשרת כמובן להסיק מסקנות מרחיקות לכת בכל הנוגע לתולדות ר' עקיבא 'האמיתי'[5].

המשותף לרוב חילוקי הדיעות הביוגרפיים שנזכרו לעיל ולגישה הנפוצה במחקר הספרותי, בין השאר, היא הנחת היסוד שאם קיימים במקורות חז"ל סיפורים מקבילים שבהם מופיעים פרטים שונים אזי מדובר בהכרח בסתירה ובמחלוקת בין מסורות שונות (בעיקר לפי הגישה ההיסטוריונית), או בשני סיפורים עצמאיים שאף אחד מהם אינו נאמן לאמת (לפי הגישה הספרותית); לכן דרך ההתמודדות העיקרית תהיה בדרך כלל העדפת אחד המקורות והגדרתו כאמין יותר מן האחרים, לפי הגישה האחת, או כאמור – התייחסות אל כלל המקורות כאל 'ספרות יפה' בלבד, לפי הגישה האחרת.

אולם, לא בכל מקום הנחת היסוד הזאת מחוייבת המציאות; אי–הצלחה ביישוב מקורות סותרים אינו מצדיק בהכרח את ההחלטה שהדברים אינם כפשוטם[6], או שחלק מהסיפורים אינם נכונים. ניסיון נוסף, מחודש, עשוי להצליח ביישוב המקורות יחד. אקדים ואומר שמאמר זה איננו פולמוסי בעיקרו; אין כוונתי לעסוק באפולוגטיקה או להתווכח באופן ישיר עם חוקרים ומחקרים לגבי תולדותיו של ר' עקיבא, ובוודאי שאין כאן המקום להתמודדות רחבה עם הגישה המחקרית הנפוצה כלפי מקורות חז"ל.

מטרתי במאמר זה היא להתמקד בר' עקיבא עצמו, ולהציע **סדר חלופי** לקורות חייו, המתיימר ליישב יחדיו את כל המקורות השונים, בצורה עקבית וללא כשלים וסתירות[7].

---

[5] ראה למשל: א' שטיינמן, **באר התלמוד** (הוצ' מסדה, ת"א תשכ"ג) כרך ב' עמ' 42–9. חיבור זה אמנם איננו מתיימר להיות חיבור מדעי, ולא נזקק לתאוריות של חוקרי ספרות חז"ל, אך מחברו נוקט חופש ספרותי רחב מאד בכל הנוגע לקורות ר' עקיבא, על סמך פירוש יצירתי ביותר של מקורות שונים, כנראה מתוך הנחה סמויה שמקורות אלו בלאו הכי אינם מדוייקים.

[6] י' פרנקל, בספרו שצויין לעיל (הערה 4; כרך, א' עמ' 189–183) מנתח בחדות ועל פי מיטב הידע הספרותי וההרמנויטי במחקר הכללי, את הגישות השונות שהתהוו במשך השנים במדרש ובפרשנות המקורות, ומתאר בין השאר את ההבדל בין אלגוריה, הכרוכה בכוונתו הגלויה או הרמוזה של המחבר, לבין אלגוריסטיקה, המפרשת בצורה אלגורית מקורות שאין בהם רמז להיותם בעלי משמעות אלגורית. קשה להניח שהוא לא הרגיש בכך, ששיטת הפרשנות שביסס הוא עצמו כלפי "מעשי חכמים" ומשמעותם, היא אלגוריסטית מובהקת! (על אף יציקתה, כאמור, בכלי המחקר הספרותי). ואכמ"ל בנושא זה.

[7] גישה מעין זו יושמה כבר לפני כמאה וחמישים שנה, על ידי ר' אליהו מדליאטיץ בפירושו 'בן אברהם' על אבות דרבי נתן (וילנא תקצ"ג; נדפס שוב בירושלים תשל"א). למיטב ידיעתי הוא הראשון שעסק בצורה שיטתית בהבדלי המקורות השונים על ר' עקיבא, ניסה ליישבם יחד והרכיב מהם סיפור מלא (עיין גם בהוספה ב' לנוסחה א' של אבות דרבי נתן, פרק ח', ואכמ"ל). אמנם, הוא לא כתב זאת כמונוגרפיה מסודרת אלא כפירוש על סדר המשנה – פירוש שלא זכה להיכנס למהדורה הנפוצה של ש"ס ווילנא, אלא יצא כספר

בכך אני מבקש להוכיח כיצד ניתן לקבל ממקורות חז"ל תמונה בהירה, אמינה ונטולת סתירות לגבי אירועי חייו של אחד מגדולי התנאים.

סיבת ההבדלים בין מקורות חז"ל

בספרות חז"ל מצויים סיפורים רבים אודות חיי ר' עקיבא. המפורטים והמרכזיים שבהם עוסקים בתקופה המתחילה בנישואיו ומסתיימת בהגיעו לגדולה תורנית, ובהם מצויים רוב ההבדלים והסתירות. לכן, על מנת שעיסוקנו יהא אפקטיבי, במסגרת המאמר הנוכחי נתמקד בתקופה זו. ישנם שלושה מקורות עיקריים המפרטים את קורותיו של ר' עקיבא עד הגיעו לגדולה:

1. **תלמוד בבלי מסכת כתובות דף ס"ב ע"ב – ס"ג ע"א**[8] (להלן: כתובות). תקציר: ר' עקיבא היה רועה אצל בן כלבא שבוע. חפצה בו בת מעבידו והתקדשה לו על תנאי שילמד תורה. בתגובה אביה מגרשם מביתו ומדירם מרכושו. ר' עקיבא יוצא ללמוד, חוזר אחרי שתים עשרה שנה אך בעקבות דברי אשתו יוצא שוב לשתים עשרה שנה נוספות, ולכשחוזר כאחד מגדולי הדור הוא מתיר לכלבא שבוע את נדרו.

2. **תלמוד בבלי מסכת נדרים דף נ' ע"א** (להלן: נדרים). תקציר: ר' עקיבא מתקדש לבת כלבא שבוע, הלה מגרשם מביתו ומדירם מרכושו, והם משלימים את חתונתם. הם חיים יחד בעוני גדול, עד שבעקבות מעשים שונים אשתו של ר' עקיבא שולחת אותו לבית המדרש. הוא יוצא ללמוד, חוזר אחרי שתים עשרה שנה אך בעקבות דברי אשתו יוצא שוב לשתים עשרה שנה, ולכשחוזר כאחד מגדולי הדור הוא מתיר לכלבא שבוע את נדרו.

3. **אבות דרבי נתן פרק ו' משנה ב'**[9] (להלן: אדר"נ). תקציר: ר' עקיבא היה בן 40 ועדיין לא למד כלום. בעקבות מעשה באבן שחקקוה מים קיבל על עצמו ללמוד. תחילה למד עם

בפני עצמו, ולכן נידון לאלמוניות מסויימת ולהיעדר השפעה. עוד בהקשר מאמרנו, ראה ניתוחו של הרב יגאל אריאל בספרו 'ארפא משובתם' (חיספין תשנ"ח), עמ' 333–291. אמנם עיקר עיסוקו בחיי ר' עקיבא אינו מזווית ביוגרפית דווקא, אך רוב דבריו עולים בקנה אחד עם שיטתנו, כפי שתוצג להלן.

[8] בילקוט שמעוני (משלי אות תתקמ"ח), המאוחר משאר המקורות ומבוסס על חלקם, מופיע סיפור זהה לזה שבכתובות, למעט שינויים קלים; נזכיר את המשמעותיים שבהם.

[9] בנוסחא א', הנפוצה בדפוסים. בנוסחא ב' (פרק י"ב) מופיעה גרסה המסופרת בצורה שונה מעט, אך מקבילה ברוב פרטיה: **א.** תחילת לימודו היתה בעקבות המעשה באבן. **ב.** הדבר אירע כשהוא היה בן 40 שנה. **ג.** בתחילה הוא למד עם בנו. **ד.** במהלך לימודו הוא התפרנס ממכירת עצים. **ה.** אשתו הצטערה עמו בתקופת הלימוד. השינויים הביוגרפיים העיקריים הם הוספת האזכור שהיו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים, והשמטת שמה של אשתו.

בנו הקטן, ובהמשך הלך ללמוד אצל ר' אליעזר ור' יהושע, עד שנעשה לאחד מגדולי הדור. בסיום מוזכר בקצרה שתקופת הלימוד הראשונה היתה שתים עשרה שנים, ושלרחל אשתו היה חלק חשוב בכך.

לטענתנו, עצם קיום פרטים שונים בסיפורים המקבילים אין בו כדי להעיד על חוסר דיוק של המספר או על 'דמיונו המפותח'; הרי ניתן להבחין בנקל שמקור ההבדלים בין הסיפורים נעוץ בהקשר שבו הובאו[10]. אם נשווה את הסיפורים בדקדקנות, ללא הנחת היסוד הפרדיגמטית בדבר קיום סתירות ביניהם, יעלה בידינו שאין בהם ולו עובדה אחת הסותרת בהכרח עובדה אחרת. אכן, בכל אחד מן הסיפורים יש הדגשה של פרטים מסויימים והתעלמות מפרטים אחרים, אולם כאמור הסיבה לכך אינה מחלוקת בין המקורות אודות נכונותו של פרט זה, אלא השאלה האם הוא היה נחוץ לצורך העניין שלשמו הובא הסיפור, בהתאם להקשר הכללי[11].

סקירת ההקשרים בהם מובאים הסיפורים השונים ממחישה זאת בבירור:

הגמרא בכתובות עוסקת בתלמידי חכמים שעזבו את בתיהם ונשותיהם לתקופת לימוד ארוכה ביותר – תריסר שנים או כפליים מזה; לכן היא מתמקדת בעיקר בעובדות הקשורות לכך ובתוצאות הדבר, שהסתיים (במקרה זה) בטובה.

הגמרא בנדרים דנה בתלמידי חכמים שחיו עם נשותיהם בעוני גדול ולבסוף התעשרו; לכן היא מרחיבה בסיפור חיי העוני של ר' עקיבא ואשתו, וכהמשך היא מספרת על יציאתו ללמוד תורה – שבסופו של דבר גרמה להתעשרותו, כפי שמסיימת הגמרא.

הברייתא באדר"נ מביאה סיפורים על תנאים שהיו עמי ארצות בתחילת חייהם ולאחר מכן נעשו לגדולי הדור; לכן נישואיו של ר' עקיבא וסיועה של אשתו מוזכרים רק בעקיפין, כבדרך אגב, ולעומת זאת ישנו פירוט רחב של ראשית דרכו בתורה והקשיים שעמדו בפניו.

---

[10] וכפי שכבר הצביע המהרש"א (בנדרים). הטוען אחרת יידרש להסביר, בין השאר, מדוע וכיצד יד ימין (שערכה את כתובות) לא ידעה מה עושה יד שמאל (שערכה את נדרים), עד כדי כך שלאותו סיפור מקור, המופיע פעמיים בתלמוד הבבלי עצמו, "השתרבבו" בשתי הסוגיות המקבילות פרטים שונים, הסותרים כביכול אחד את השני.

[11] כלומר, אנו מקבלים את הדעה שסיפורי חז"ל הובאו רובם ככולם לשם מטרה מסויימת – תלוית הֶקשֵר – אך בניגוד לטענה שיוצר הסיפור בדה פרטים מליבו לפי העניין, אנו סבורים שהעורכים ליקטו מן המסורת שלפניהם רק את הנתונים שהיו זקוקים להם, ועיצבום בהדגשים המתאימים, מבלי להידרש בדרך כלל לנתונים שאינם חשובים לשם העניין.

שיטתי להלן בסיפור תולדות ר' עקיבא היא שילוב המקורות השונים זה בזה, שתי וערב, עד לשיבוץ כל ההתרחשויות השונות לסיפור כולל אחד המשלב כל פרט ופרט במקומו המתאים; מתוך ההנחה האמורה שכל אחד מהם משקף רק חלק מהאירועים. כפי שנראה בהמשך, כך הוא סדרם הכרונולוגי של המקורות: תחילה סיפור הקידושין (כתובות), לאחר מכן סיפור חיי הנישואין (נדרים), אחריהם סיפור תחילת הלימוד והמשכו (אדר"נ), ולבסוף סיפור השיבה לבית והמשך הדברים עד התרת הנדר (כתובות ונדרים).

עובדות המנוגדות לדימוי הנפוץ

כהקדמה לסיפור תולדותיו של ר' עקיבא, אציג מספר עובדות יסודיות שאינן תואמות את הדעה הנפוצה אודותיו, ונוגעות בעיקר לשלושה נושאים: גילו בעת הקידושין עם בת כלבא שבוע, קורותיו מרגע הקידושין ועד היציאה ללימודים, והסיבה שבגינה לא למד תורה עד גיל ארבעים:

1. ר' עקיבא התחתן עם בת כלבא שבוע בהיותו לכל היותר בן 33, וכנראה שפחות מכך. עובדה זו נלמדת מהברייתא באדר"נ, המספרת שבגיל 40 כבר היה לר' עקיבא בן שלמד אצל מלמד תינוקות – ובן זה היה לפחות בגיל שש שנים, שכן זהו גיל חינוך ובגיל זה נשלחו הילדים אל המלמד: "ומכניסים אותן כבן שש כבן שבע [...] עד שית לא תקבל, מכאן ואילך קבל"[12] – ומכאן שר' עקיבא היה נשוי לפחות שבע שנים לפני כן, ומסתבר שאף יותר מכך[13]. פרט זה נלמד גם מהמשך הברייתא, המציינת שמי שלא למד תורה לא יוכל לטעון לזכותו שהיה מטופל בילדיו שכן בזמן שהתחיל ר' עקיבא ללמוד כבר היו לו "בנים ובנות" – ומיעוט רבים שניים כידוע[14], כך שניתן להניח שמדובר לפחות בשני בנים

---

[12] בבא בתרא כ"א ע"א, וכמבואר שם הדבר נתקן לפני זמנו של ר' עקיבא. ראה גם כתובות נ' ע"א.

[13] שכן אין הכרח שהבן שאיתו למד ר' עקיבא היה דווקא בנו הבכור. מכאן היו שרצו להוכיח את דברי רש"י ותלמידי רבנו גרשום (בכורות נ"ח ע"א ועוד. בדרכם הלכו גם הערוך: ערך קרח, רשב"ם: פסחים קי"ב ע"ב, ר"י הזקן: ב"ב קי"ג ע"א, ורי"ד: שבת ק"נ ע"א) שר' יהושע בן קרחה הוא בנו של ר' עקיבא – שכן לפי חישובנו נדחים דברי התוספות (בכל המקומות הללו) שחלקו על כך עקב הבדלי השנים; אך גם אם ניישב את הדברים מבחינה כרונולוגית (דבר שאיננו פשוט כלל, ואכמ"ל), עדיין לא נדחים דברי רבנו תם שתמה כיצד ייתכן שהגמרא תקרא לר' עקיבא בשם גנאי, ומדוע לא מזכיר ריב"ק בשום מקום את ייחוסו (וראה בסנהדרין ק"י ע"ב שריב"ק מזכיר את ר"ע בשמו ותו לא). ראה עוד ברבנו ניסים (מובא בתוס' בכורות שם, ובעקבותיו הלך רבנו יהודה משפירא רבו של הרוקח: ערכי תנאי ואמוראים ערך ריב"ק) שהקרח עליו מדבר בן עזאי איננו ר' עקיבא.

[14] כלשונו של האבן עזרא (ויקרא ה' כ"ד) על פי הכלל שטבעו חז"ל (ראה בספרא מצורע פרשת זבים פרשה ה', וכן הוא עשרות פעמים בתלמודים ומדרשי התנאים). ראה עוד בהגהות הגרי"ב (אדר"נ) ואחרים, שגרסו "בנים בנות **הרבה**".

ושתי בנות[15] – ושוב מסתבר שנישואיו לרחל נעשו שנים רבות לפני שהתחיל ללמוד בצורה מסודרת[16].

2. לאחר קידושיו עם בת כלבא–שבוע, נשאר ר' עקיבא בבית ולא יצא מייד לשתים עשרה שנות הלימוד. כך עולה מכפילות לשון הגמרא[17], שכותבת תחילה "שדרתיה" – שלחה אותו, אחר כך מספרת שאבי הכלה שמע על הקידושין והשליכה מביתו, ורק אז כותבת "אזיל" – הלך. ומוכח מכאן שלא הלך מייד כששלחה אותו, ובאמצע התרחשו אירועים שונים[18]. כאן נכנסת הגמרא בנדרים, המספרת שלאחר השלכת בת כלבא–שבוע מבית אביה השלים ר' עקיבא את מעשה הנישואין עמה, ובהמשך מתוארים חיי נישואיהם בתקופת עוני זאת – ושוב מובהר שהיה בבית בתקופה שאחרי הנישואין. כל זה מצטרף למה שנכתב בסעיף הקודם, שעברו כ7–10 שנים מהחתונה ור' עקיבא עדיין לא למד תורה.

---

[15] וכשמחשבים את מספר צאצאיו הידועים של ר' עקיבא, אכן מוצאים שני בנים ושתי בנות. שני בנים: **ר' שמעון**, שאותו השיא ר' עקיבא (ירושלמי ברכות ו' ח', והשווה בבלי שבת ס"ז ע"ב) **ומת בחיי אביו** (מסכת שמחות פרק ח'), **ור' יהושע** שלמד מאביו תורה (ראה שבועות ו' ע"א, פסחים קי"ב ע"א), ושתי בנות: **בת אחת** שהייתה נשואה לר' יהושע בן כפוסאי (שבת קמ"ז ע"א) ומסתבר שלה קרה הנס בליל החתונה (שבת קנ"ו ע"ב), **ובת נוספת** שאיתה התארס בן עזאי אך כנראה לא השלים את נישואיו עמה (כתובות ס"ג ע"א ותוספות שם). אמנם, אפשר אולי שמדובר בשני המקרים באותה בת – שתחילה נתארסה לבן עזאי ומשלא נִשאה התחתנה עם ר' יהושע בן כפוסאי; וכן לומדים אנו ממקום אחר בגמרא (מועד קטן כ"א ע"א) שיחד עם ר' שמעון נפטר בן נוסף של ר' עקיבא, כנראה רווק (שכן דברי של ר' עקיבא, "אפילו שני בנים **חתנים**" – משמע נשואים, וזה הרבותא שבדבריו. אמנם השווה הלשון במסכת שמחות פרק ח', אך מכל מקום לא מוזכר שם בן נוסף), אך גם בצירוף שתי האפשרויות הללו יחד, מספר צאצאיו של ר' עקיבא איננו פחות מארבעה.

י' קנוביץ, בספרו 'רבי עקיבא' (ירושלים תשכ"ה) עמ' כ"ח, מונה שלושה בנים נוספים אך טעותו היא בכך שהכליל ברשימה את כל מי שאביו קרוי "עקיבא"; הרי מצאנו חכמים נוספים ששמם "עקיבא" (ראה ירושלמי יבמות ב' י"ב, ט"ז ה', ועוד), ולא מסתבר שהגמרא תאמר "בן עקיבא" בסתם, ללא נתינת כבוד לר' עקיבא וללא רמיזה לייחוסו של הבן; זאת ועוד, שבגרסאות רבות אנשים אלו נקראים "בן עקביא" ולא בן עקיבא. ואף שבמספר מקורות מוזכר גם ר"ע לפעמים בתור רבי עקביא (ראה לדוגמא ילקוט שמעוני פרשת תצוה רמז שפ"ב), ברור הוא שמדובר בשיבושי העתקה, זאת לעומת אזכור בודד של חכם בלתי מוכר.

[16] ולפי שיטתנו שר' עקיבא נישא לרחל בגיל צעיר יחסית, אין צורך בהסבר הדחוק שהביאו ר"י הלפרין ב'סדר הדורות' (ורשה תרמ"ב, ערך ריב"ק) **והבניין יהושע** (אדר"נ. בעקבותיהם הלכו היימן, גרוס, קוליץ והלפרין. למקורם עיין בתוספות מגילה כ"ח ע"א, ושבת קכ"ז ע"ב), שאולי הייתה לר' עקיבא אשה אחרת לפני בת כלבא שבוע והיא שהולידה לו את ריב"ק; ובפרט שאין כל ראיה לקיום אשה כזו. ראה גם בהגהות הגר"א (שם) שקשר את כל בני ר' עקיבא לרחל.

[17] בכתובות.

[18] וכפי שכבר ביאר המהרש"א (נדרים), שר' עקיבא לא הלך אחרי הקידושין ולפני שהתחתנה איתו, (שלא כתוס', שבת ק"נ ע"א ד"ה ורבי).

3. במשך השנים מאז נישואיו ועד עזיבתו את ביתו לשתים עשרה שנות הלימוד, ניסה ר' עקיבא ככל הנראה כמה פעמים לקיים את הבטחתו לאשתו וללכת ללמוד, אך לא הצליח בכך. **ניסה**, הן מפני שעל תנאי זה התקדשה לו אשתו, והן כפי שכתבנו לעיל שלאחר הקידושין אשתו שלחה אותו – "שדרתיה" – ומלשון זו משמע שהלך. **לא הצליח**, שהרי ראינו שרק אחרי כ7–10 שנים התיישב סופית ללמוד. ישנן ראיות רבות לנסיון ולחוסר ההצלחה הללו:

א. לאחר התגלותו של אליהו בביתו של ר' עקיבא, אומרת לו אשתו שוב "אזיל לבי רב"[19], ומבקשה חוזרת זו מסתבר שבאותן שנים בהן ר' עקיבא היה בבית, אשתו היתה מפצירה לקיים את הבטחתו ללמוד תורה.

ב. כשבסופו של דבר הלך ר' עקיבא ללמוד תורה, המשנה[20] נוקטת בלשון "חזר" – ומשמע שכבר היה שם קודם, כלומר שניסה כבר להתיישב שם וללמוד[21].

ג. מסיפור התרת נדרו של בן כלבא שבוע עולה שבשעת נישואיו לא נתפס ר' עקיבא כמי שיודע אפילו פסוק אחד[22], ואילו בזמן שהחליט סופית – בגיל 40 – ללמוד תורה כבר התייחסו אליו כיודע בעל–פה כמה פסוקים ומדרשים[23] – וגם מכאן עולה שעוד לפני תחילת לימודיו ניסה ר' עקיבא ללמוד ברמה מסויימת. ומשתמע שבתחילה התייאש מנסיון זה, שהרי בכל זאת נאמר עליו באדר"נ ש"בן 40 שנה היה [...] ולא שנה כלום".

4. מראיות אלה, וכן מהיות ר' עקיבא עם הארץ[24], משמע לכאורה שר' עקיבא היה אטום מוח וקשה הבנה ולכן לא הצליח ללמוד. ברם, דבר זה איננו ייתכן בשום פנים ואופן, שכן כשבסופו של דבר החליט ר' עקיבא ללמוד, הוא גדל בתורה במהירות מטאורית

---

[19] נדרים. "שוב", הכוונה – נוסף על כך ששלחה אותו לאחר קידושיהם ("שדרתיה"; כתובות).

[20] באדר"נ. בכך הרגיש גם ספראי, שדבריו בעניין זה דומים לדברינו. אף בן צורי התווה גישה דומה לזו, ובפרט ביחס לדברינו לעיל על שנות שהותו של ר' עקיבא בביתו לאחר נישואיו ולפני תקופת לימודו.

[21] וכן נאמר כמעט במפורש בנוסחא ב' של אדר"נ: תחילה נאמר "שבקש ללמוד תורה", ורק אחר כך אירע מעשה הבאר שגרם לו להחליט סופית ללמוד (אמנם, ניתן לקרוא את המשפט הנ"ל כהקדמה לסיפור, ובאופן כזה אין מכאן ראיה, אך פשוטו של עניין מורה כדברינו).

[22] כתובות, ובילקוט שמעוני: "אפילו פרק אחד ואפילו הלכה אחת ואפילו פסוק אחד". בעניין הנדר ראה עוד הערה 72.

[23] כראה אדר"ן, ודיוקו של בעל 'בניין יהושע' שם מן הדברים שאמר ר' עקיבא בשעת החלטתו ללמוד תורה. אמנם, הוספתו שר' עקיבא ידע כבר מקרא ומדרש תמוהה היא, שהרי מפורש שר' עקיבא הלך ללמוד אצל מלמד **תינוקות**, ולמד בהמשך את ספר ויקרא.

[24] כעדותו שבפסחים מ"ט ע"ב. וכן: "ר' עקיבא עשה בור ארבעים שנה" (בראשית רבה ק', ואכמ"ל במדרשה זה).

ובחריפות עצומה, עד שעקף את כל רבותיו – ולא מסתבר כלל שכך יקרה לאדם לקוי למידה במובן הקלאסי. קרוב לוודאי שר' עקיבא היה חריף – וצדיק – מטבעו, ויש לכך ראיות רבות:

א. ר' עקיבא לא היה עם הארץ רגיל במשמעות השלילית של הביטוי, אלא אדם צנוע ובעל מידות טובות[25]. הגדרתו כעם הארץ התייחסה רק לגבי רמת **ידיעותיו** בתורה, ולא לגבי מידת חכמתו הפוטנציאלית[26] – ולמרות שהיה ריק לחלוטין מלימוד תורה, היה ר' עקיבא נוח לבריות ונוח למקום (כפשט הביטוי "צנוע ומעלי"; וראה מהרש"א, הסומך זאת על הפסוק "והצנע לכת עם ה' אלוקיך").

ב. בעלי התוספות[27] מבארים ששנאתו של ר' עקיבא את תלמידי החכמים לא נבעה מבורות או זלזול בתורה עצמה – אלא מהשקפה עקבית המבוססת על סיבות הגיוניות; ואכן, למרות שנאה זו היה ר' עקיבא שומר מצוות (ראו תוספות שם), ואף מדקדק בהן[28].

ג. בשעת קבלת ההחלטה הסופית והמכרעת ללמוד תורה, מגלה ר' עקיבא בדבריו שסיבת אי לימודו לא נבעה מהמוח אלא **מהלב**: "דברי תורה יחקקו את לבי"[29] – והרי ששורש הדברים היה ברצון ולא ביכולת.

לאור הראיות הללו, ניתן להעלות את ההשערה שהיות ר' עקיבא עם הארץ ואי–לימודו לא נבעו אלא מהתנגדות פנימית נחרצת ללימוד ותלמידי חכמים[30]; התנגדות כה עזה, עד שלמרות יכולותיו השכליות לא טרח ר' עקיבא ללמוד אפילו את צורת האותיות. יש לציין שאין בנמצא מקור ישיר השופך אור על טעמה של השקפה אנטי–לימודית זאת,

---

[25] כתובות. ומכאן שאיזכור שמו עם תיאור עמי הארצות שבפסחים (מ"ט ע"ב) היה רק אגב אמירתו הקשה ויחסו לחכמים.

[26] וכפי שהמליץ על כך המהרש"א בכתובות, את הכתוב "ואת צנועים חכמה".

[27] כתובות, ד"ה 'דהוה'.

[28] כפי שניתן להבין מדברי חז"ל בעירובין (כ"א ע"ב, "בילדותו", עיי"ש; ואמנם ראה באדר"נ נוסחה א' פרק כ"א).

[29] אדר"נ, ומבואר יותר בנוסחא ב' (פרק י"ב) – "וכי ליבי קשה מן האבן? אלך ואלמד פרשה אחת מן התורה. היה לומד והולך, עד שלמד את כל התורה כולה" – ולפי הסברנו (ראה הערה הבאה) משמעות הדברים היא בקירוב: 'אם מים יכולים לחדור אבן, בוודאי שהשקפת ליבי יכולה להשתנות מתוך לימוד תורה; אלך ואנסה ללמוד פרשה אחת, ובוודאי אשתנה'.

[30] דבר זה מסביר מדוע למרות שבמהלך חייו ובהשפעת אשתו ניסה ר' עקיבא כמה פעמים ללכת וללמוד – כפי שהוכחנו – הוא נכשל בכך: התנגדותו הפנימית הייתה עזה כנראה מכדי שנסיונות אלו יצליחו. רק בחלוף שנים רבות שבהן קיננה בו דעת אשתו, ולאחר המפגש רב–ההשפעה עם הבאר והמים, הבין ר' עקיבא שאי אפשר לו ולעולם בלא תורה, כדברי בן צורי, וראה עוד בהמשך.

אך ניתן להעלות השערות שונות בהתבסס על ניתוחי דברים שנאמרו לאחר שנהיה גדול בתורה[31].

5. גם לאחר שר' עקיבא החליט סופית ללמוד, הוא לא עזב מייד את ביתו; במשך תקופת הלימוד הראשונה שלו – שבה למד לקרוא והמשיך ולמד את כל חומש ויקרא[32] – היה עדיין עם משפחתו[33], וכנראה רק אחרי שקנה בסיס ממשי ויציב בתורה עזב את ביתו והלך ללמוד שנים ארוכות ורצופות.

קורות חיי ר' עקיבא בסדר כרונולוגי

לאחר הצגת העובדות הבסיסיות הללו, נעבור להצעת סיפור הדברים בסדר שבו התרחשו, בחלוקה לשישה חלקים מרכזיים; כאמור, עניינו ממוקד בתקופה שהחלה עם נישואיו של ר' עקיבא לבת כלבא-שבוע והסתיימה בסוף עשרים וארבע שנות לימודיו. התוכן המפורש במקורות ייכתב כרגיל, והתוכן המשתמע מהם בעקיפין או עולה מן העובדות שנקבעו לעיל יובא בסוגריים מרובעות.

חלק ראשון[34]:

ר' עקיבא עבד כרועה אצל אחד מבני משפחת כלבא שבוע[35], [גילו אז – פחות מ33]. ראתה רחל[36] בת מעסיקו שהוא צנוע ובעל מידות מעולות, והחליטה להתחתן איתו –

---

31 ראה למשל הצעתו של הרב אוריאל טויטו, במאמר "קווים לדמותו של ר' עקיבא", קובץ 'מסילות' (קרני שומרון, תמוז תשס"ד) עמ' 152–149. על אף שמאמרו הינו רעיוני-דרשני בעיקרו, יצוין שאף הוא עמד על עיקרי הדברים שביססנו לעיל, שר' עקיבא התחתן עם רחל קודם לגיל 40, ניסה ללכת וללמוד אך לא הצליח (עמ' 144).

32 כפי המסופר באדר"נ.

33 שהרי למד בהתחלה עם בנו, ורק אחרי שלמד את כל תורת כהנים כתוב "הלך" (אדר"נ); ועוד, שבמקור אחד (ירושלמי שבת פ"ו ה"א) כתוב שאשתו פרנסה אותו בזמן שלמד, ובמקור אחר (אדר"נ) מסופר שהיה מתפרנס בעצמו בזמן שלמד, כך שמסתבר שהראשון מדבר על הזמן שעוד היה ליד משפחתו – לעומת השני שמדבר בבירור על התקופה בה כבר היה אצל ר' אליעזר ור' יהושע.

34 חלק זה – בכתובות.

35 "בן כלבא שבוע" – כך הנוסח בכתובות (ובילקוט) וכן בחלק מהנוסחאות בנדרים; ונראה מכמה מקומות (ראה תענית ד' ע"ב "משפחת כלבא שבוע", וכן בראשית רבה צ"ח ח': "בית כלבא שבוע") ש"כלבא שבוע" היה שמה של משפחה עשירה, שנקראה כנראה על שם אבי המשפחה (ניתן להשוות זאת ל"רוטשילד" בימינו; ראה הערה 72), וכאן מדובר באחד מבניה.

בתנאי שילך ללמוד תורה[37]. ר׳ עקיבא הסכים לתנאי זה[38], ועל כן התארסה לו רחל בצנעה[39], ושלחה אותו ללמוד.

חלק שני[40]:

[למרות שנאתו לתלמידי חכמים הלך ר׳ עקיבא וניסה ללמוד, כהבטחתו לארוסתו, אך לימוד זה בכל זאת היה מנוגד להלך ליבו, ולכן חזר]. שמע אביה של רחל שהיא התארסה לר׳ עקיבא, וגירש אותה מביתו תוך שהוא מדיר אותה מכל נכסיו[41]. הלכו ר׳ עקיבא ורחל והשלימו את נישואיהם.

הם חיו ביחד בעוני גדול, עד כדי כך שגם בחורף הם היו ישנים באסם של תבן, והיה ר׳ עקיבא מוציא משערותיה של רחל את התבן[42]. [ראה שהיא עצובה], ואמר לה: אם היה לי, הייתי קונה לך תכשיט ׳ירושלים של זהב׳! [ולא התנחמה]. בא אליהו הנביא ונדמה להם כאדם עני. דפק בדלתם וקרא: תנו לי מעט תבן, שאשתי ילדה ואין לי דבר להשכיבה עליו. אמר ר׳ עקיבא לאשתו – את רואה, יש מי שאפילו תבן אין לו! [ואנו צריכים לשמוח בחלקנו. משראתה רחל שהוא סבור גם הפעם שהיא עצובה בגלל עוניים, גילתה ואמרה לו

ייתכן שמקומו של בן זה היה סמוך ללוד, שכן שם היו רוב אתרי חייו של ר״ע: כפי המסופר באדר״נ (נוסחא ב׳ פרק י״ב) היה ר׳ עקיבא נמצא [וכנראה מתגורר] בסביבות לוד בשעה שהחל ללמוד, ובאיזור זה אכן שכנו רבותיו: ישיבתו של ר׳ אליעזר הייתה בלוד, מושבו של נחום איש גמזו היה סמוך ללוד (וכן ישיבתו של ר׳ יהושע, לרוב השיטות); ישיבתו של ר׳ עקיבא עצמו הייתה בבני ברק, לא הרחק משם, וכן מושב הסנהדרין ביבנה ועליית בית נתזה.

36 שמה מפורש באדר״נ, ורמוז גם בכתובות – ״רחלא בתר רחלא אזלא״ (עיין שם).

37 ניתן לשער שסיבת תנאי זה הייתה שרחל זיהתה את הפוטנציאל הגדול שטמון בר׳ עקיבא (ראה דברי המהרש״א בכתובות), אלא שלא הייתה שותפה להשקפתו על לימוד התורה ועל תלמידי החכמים, ומתוך אמונה ביכולתו להשתנות התנתה את נישואיהם בהליכתו ללמוד תורה.

38 בעיקר מפני שרצה להתחתן איתה, וייתכן שהאמין שלא יהיה קשה בעבורו ללכת וללמוד מן הרבנים, על אף שנאתו אותם.

39 כנראה מפני שחששה מדעת משפחתה וסביבותיה על כך שהתקדשה לעם הארץ; וראה הערה 59.

40 חלק זה – בנדרים.

41 גם בכתובות.

42 המהרש״א, ולפניו המפרש בנדרים, הבינו שגם היא היתה מוציאה תבן משערותיו, ומסתבר כך (למעט המפרשים שהיה קרח, כמובן; ראה להלן הערה 59) **בנוסף** לדברינו, המסבירים את הבטחתו בהמשך לקנות לה תכשיט.

שאין היא עצובה בגלל מצבם הכלכלי, אלא בגלל שהוא איננו הולך ללמוד כפי שהבטיח[43], ו]בקשה ממנו שוב: לך לבית הרב [ולמד תורה]!

חלק שלישי[44]:

[מסתבר ששמע בקולה והלך שוב לבית המדרש שבאותו מקום, אך גם הפעם לא הצליח לגרום לעצמו להאמין בלימוד; מכל מקום, היה משנן על–פה פסוקים ומדרשים שהיו מלמדים לעמי הארצות[45]. בינתיים, חלפו שנים נוספות]; בתקופה זו כבר היה בן 40, והיו לו ארבעה ילדים ויותר.

פעם אחת ראה אבן ששחקוה מים; שאל אנשים: מי שחק את האבן? השיבו: המים שחקו אותה. [הסבר זה נשמע לו מוזר ביותר,] והיה מתמיה על זה[46] באוזני אותם אנשים עד שאמרו לו: האינך משנן את הפסוק "אבנים – שחקו מים[47]"?! [אז הבין לפתע ר' עקיבא את עניינה וכוחה של תורה, שאם בכוחה להגדיר את המציאות, כפי שהראה פסוק זה,] קל וחומר שלימוד תורה ממושך מסוגל לחדור [ולשנות] את הלב [ורק דרושה סבלנות, כמו במים השוחקים אבן. כיוון שכך, נגמלה בליבו ההחלטה ו]חזר לבית המדרש.

הלך תחילה למלמד התינוקות של בנו והתיישב ללמוד יחד איתו את הא"ב[, בסבלנות עצומה]. למד א' וב'. למד א' עד ת'. [וכך המשיך בשקידה, עד ש]למד את כל תורת כהנים. במשך תקופת הלימוד [הזאת, כשכאמור עוד היה עם משפחתו], הייתה רחל מפרנסת אותו [גם] על ידי מכירת שערות ראשה[48].

חלק רביעי[49]:

[כיוון שלמד את הבסיס, הלך וקיים את הבטחתו לאשתו ו]יצא [מעירו] ללמוד תורה

---

[43] כך מסתבר שאמרה לו, שכן אחרת לא ניתן להבין מדוע הגמרא הצמידה את שני נסיונותיו לנחמה אל בקשתה שילך ללמוד, ומהיכן נבעה בקשה זו.

[44] חלק זה – באדר"נ.

[45] כפי שראינו לעיל, שבשעה שהחליט סופית ללמוד כבר ידע מעט פסוקים ומדרשים.

[46] ראה הגהת הגר"א.

[47] איוב י"ד י"ט.

[48] ירושלמי שבת ו' ז'. ונראה שזאת כוונתו של ר' עקיבא באומרו (אדר"נ) "הרבה נצטערה עמי בתורה", כלומר 'יחד איתי', ולא רק באותן שנים שבהן היתה לבד עם ילדיהם מתוך רצונה שילמד תורה.

[49] חלק זה – כתובות ונדרים.

[בהשתקעות מוחלטת] תריסר שנים[50]. תחילה למד לבדו[51]. בתקופה זו אירע לו מאורע חריג שבעקבותיו הבין את חשיבותו של שימוש תלמידי–חכמים[52], שבלעדיו אפילו אם יחזור על כל התורה עדיין ייחשב כעם הארץ[53]; [לכן,] לאחר שלמד בעצמו ולבדו את כל התורה[51], הלך והתיישב לפני ר' אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע בן חנניה[54], קיבל מהם ושימש אותם[55]. בכל השנים הללו היה מתפרנס מעצים (ולגרסה אחרת: קוצים), בחציים השתמש ואת חציים מכר כדי לממן את שאר צרכיו[56].

חלק חמישי[49]:

לאחר 12 שנים, חזר ר' עקיבא לעירו. [כבר היה כה גדול בתורה עד שהגמרא ממחישה זאת ואומרת ש]12 אלף תלמידים הביא [כביכול] עמו[57]. כשהגיע לביתו, שמע מאחורי

---

50 ישנם הסברים מגוונים לפשרו של מספר זה (ראה לדוגמא בעיון יעקב, כתובות ס"ב ע"א, המביא את הגמרא בחולין כ"ד האומרת שעל מנת לראות ברכה בלימוד נצרכות שלוש שנים, ומצרף אותה למה שנאמר בקידושין ל' ע"א שישנם ארבעה תחומי לימוד – מקרא, משנה, הלכה ואגדה – ואם כן דרושות 12 שנים כדי להקיף את הנושאים הללו ולראות בהם סימן ברכה), אך העיקר הוא לפי מה שנאמר "אדם מתגלגל עם בנו עד 12 שנה" (כתובות נ' ע"א, עיי"ש), ומשמע שהיה זה פרק זמן מקובל – וכך גם בזמננו – לתקופת הלימוד הבסיסית, הממלאת את השנים שמתחילת גיל חינוך ועד "בן 18 לחופה". זו גם העובדה העומדת ברקע המעשים המובאים בגמרא (כתובות ס"ב ע"א) לפני סיפורו של ר' עקיבא, שבהם מוזכרים אנשים נוספים שיצאו ללמוד תריסר שנים: נראה שהיה זה פרק לימוד מקובל באותו זמן, ואף היה נהוג להתנות עם החתן שילמד תקופה כזו תמורת הבטחת פרנסתו על ידי חמיו (עיין שם). בכך נדחים דברי ספראי ועוד, שראו בכך מספר טיפולוגי–סמלי בלבד.

51 אדר"נ.

52 ראו ירושלמי נזיר ז' א', וכן במסכת דרך ארץ זוטא (פרק ח') והשווה למסכת שמחות (ד' ל"ד, ועיין בתוס' כתובות י"ז ע"א)

53 כדבריו המאוחרים יותר בברכות מ"ז ע"ב.

54 אדר"נ, נדרים. אליהם דווקא, שכן בגללם הלך לראשונה לשמש תלמידי חכמים, כמבואר בירושלמי (לעיל הערה 52).

55 עיין פסחים ל"ו ע"א.

56 אדר"נ, וכפירושו של הבניין יהושע על המילה "התקשט".

57 כתובות. זהו הפרט היחידי בכל הסיפור שמתפרש בהכרח שלא כפשוטו – וזאת מתוך המקורות עצמם (אדר"נ, ירושלמי פסחים ו' ג'), האומרים שרק בשנה ה13 ללימודיו החל ר' עקיבא ללמד תורה לאחרים. ואכן, בגמרא בנדרים לא מסופר שהביא עמו תלמידים בביקור זה. וכך מתבאר ההבדל (המתואר בנדרים) בין שתי חזרותיו לעירו: בראשונה לא נחלק לו כבוד פומבי והוא הגיע בגפו אל הבית, ואילו בשניה יצאו כל בני העיר לקבלו עד שאשתו הייתה צריכה ללכת ולהידחק כדי להגיע אליו – שכן בפעם השניה כבר היה ר' עקיבא מפורסם כאחד מגדולי הדור שיש לו אלפי תלמידים. וראה הערה 66.

הבית אדם זקן ורשע[58] שאמר לרחל: בצדק נהג בך אביך! ראשית, שהתחתנת עם מי שאינו דומה לך[59], ועוד שהשאיר אותך כאלמנה חיה כל השנים[60]! עד מתי תנהגי כאלמנה חיה[61]? והשיבה: לו היה שומע בקולי, היה הולך ויושב 12 שנים נוספות! שמע את זה ר' עקיבא, ואמר לעצמו – הואיל ואשתי נתנה לי רשות, אחזור חזרה [לישיבה].

הלך וישב תריסר שנים נוספות. המשיך ללמוד אצל ר' אליעזר ור' יהושע; [בניגוד לתריסר השנים הקודמות שבהן רק קיבל תורה ולא פתח פיו בקושיות, כאן] החל ר' עקיבא להראות את גדולתו בתורה כבר בשנה הראשונה[62]. [מאוחר יותר] סמך אותו ר' יהושע להוראה[63]. והוסיף ר' עקיבא להתעלות בתורה עד שסתר את דברי רבותיו[64], וממעמד של תלמיד נהפך להם לתלמיד–חבר[65].

חלק שישי:

בסיום 12 שנים אלו חזר לעירו, וכבר היו לו עשרים וארבעה אלף תלמידים[66]. יצאו כל

---

[58] בנדרים – "רשע", בכתובות – "זקן", ובילקוט שמעוני, הניטרלי מבחינת הקשרו – "ההוא גברא". שלושת המקורות מדברים כמובן על אותו אדם; ההדגשה השונה של תכונותיו ושל הדברים שאמר, מקורה כאמור בנקודת התייחסות שונה לדבריו, על פי הקשר הסיפור, שהרי ההקשר של המעשה בנדרים הוא חיי תלמידי החכמים עם נשותיהם, ואילו בכתובות ההקשר הוא לימוד התורה של החכמים, ולפיכך מתאימה ההתייחסות השונה.

[59] תרתי משמע: אינו דומה לה **במראה** – שהוא היה קירח (נדרים נ"ח ע"א ומפרשים, תוספות פסחים קי"ב ע"א) ואילו לה היה שיער משובח עד שיכלה כאמור לפרנס בו את בעלה, **וביחוס** – שהוא בן גרים (רמב"ם הקדמה למשנה תורה, דקדוקי סופרים סנהדרין צ"ו ע"ב; ראו גם מנורת המאור פ"ג נר ה' כלל ג' ח"ב, ספר יוחסין ערך ר"ע, ועוד) מצאצאי סיסרא (רב ניסים גאון, ברכות כ"ז ע"ב, וראה גם ברכות כ"ז ע"ב וירושלמי שם פ"ד ה"א, שלא הייתה לר"ע זכות אבות) ואילו היא ממשפחת עשירים מיוחסים (כידוע). על ההבדל השני כבר הצביע המהרש"א בכתובות.

[60] נדרים.

[61] כתובות.

[62] ירושלמי פסחים פ"ו ה"ג.

[63] ירושלמי סנהדרין ו' ע"א.

[64] אדר"נ.

[65] מסכת כלה רבתי פרק ב'.

[66] כלשון הגמרא בנדרים, שאכן לא נכתב בה שתלמידים אלה באו עמו – דבר שאיננו סביר כמובן, וראה הגמרא ביבמות (ס"ב ע"ב) שעשרים וארבע אלף תלמידיו לא התרכזו בסביבה אחת אלא היו מפוזרים בין גבת לאנטיפרס (ועיין עוד בבראשית רבה צ"ה, על תלמידיו שבאו ממקומות רחוקים). מסתבר שמספר עצום זה כולל בתוכו 'תלמידים' בעלי רמות קירבה שונות לר' עקיבא (וכך מסבירים היימן ועוד את דברי התנחומא חיי שרה ו' על 300 תלמידים – תלמידים ישירים), וכנראה שנכללים בו כל התלמידים בבתי המדרשות השונים שקיבלו את דעתו ושיטתו, גם אם לא שמעו אותה ישירות מפיו. לגבי הלשון בכתובות, ראה לעיל הערה 57.

אנשי המקום לכבדו[67]. אף רחל עמדה לצאת, ואמרו לה שכנותיה: שאלי מאיתנו לבוש [יפה] ותלבשי אותו, והשיבה להן את דברי הפסוק "יודע צדיק נפש בהמתו"[68]. [אחרי כן] בא אליה אותו [שכן] רשע ואמר לה: ואת, לאן את הולכת? והשיבה לו באותו מטבע שהשיבה לשכנותיה: "יודע צדיק נפש בהמתו"[69]. הגיעה להתקהלות סביב ר' עקיבא ורצתה להתקרב, ודחו אותה החכמים[70]. [בכל זאת] הגיעה אל ר' עקיבא ונפלה למרגלותיו, ודחו אותה [גם] השמשים[71]. ראה זאת ר' עקיבא ואמר להם: הניחו לה, ששלי ושלכם – שלה הוא!

בהמשך התפייס עמם גם אביה של רחל והתיר את נדרו, והגמרא בנדרים מוסיפה ומספרת שהוא[72] אחד משישה מקורות שמהם התעשר ר' עקיבא[73] (במהלך המחצית

באותו עניין: משמעות הביטוי "עשרים וארבע אלף זוגות" (נדרים), היא עשרים וארבע אלף תלמידים בזוגות של 12 אלף ועוד 12 אלף – שהרי זהו רושם הסיפור על הכפלת מספר התלמידים (רושם זה נשמר בצורה שונה מעט גם ביבמות ס"ב ע"ב).

67 נדרים.

68 כתובות. הפסוק עצמו ממשלי י"ב י'. לפי המפרשים, רחל ציטטה את הפסוק אם מפני שידעה שלא תתגנה בפני בעלה והזכירה בפסוק זה את תקופתו כרועה עני (מהרש"א), ואם כדי להגיד שאף אם היה זה צדיק אחר ולא בעלה, חזקה על צדיק שלא יבזה את הבריות. לגרסת רב ניסים גאון והשיטה–מקובצת אמרה [לשכנותיה] את הפסוק "יודע צדיק דין דלים" (משלי כ"ט ז').

69 נדרים, והפעם כנראה הייתה כוונתה לרמוז לאותו רשע את המשך הפסוק: "ורחמי רשעים אכזרי", או לומר לרשע שבניגוד לצדיק שמבין אפילו את נפש בהמתו, אתה אינך מבין גם את נפש שכנתך.

70 נדרים.

71 כתובות [* והשווה מלכים ב' ד' כ"ז; **ש"ג**].

72 ספראי ועוד טענו שסיפור התעשרות ר' עקיבא מכלבא שבוע אינו אלא אגדה בעלמא, שכן לפי החישוב הכרונולוגי המקובל אירע מעשה זה לאחר אירועי החורבן, שבהם הפסיד כלבא שבוע את כל עושרו (כמסופר באיכה רבא א' ומקבילות); אך טענה זו ניתנת להתברר על פי דברינו בהערה 35: כשם שתואר "הברון רוטשילד" וכיוצא בו איננו שייך לאדם אחד אלא לבני אותה משפחה, כך גם כאן לא מדובר באותו **בן** כלבא שבוע שעליו נאמר שנשרפו כל אוצרותיו בירושלים לפני החורבן – אלא בבן אחר לאותה משפחה עשירה, שלא היה איש ירושלים, ומסתבר שחלק מרכושו שרד גם לאחר החורבן.

73 מקור העושר החמישי הוא אשתו של טורנוסרופוס, ורש"י, תוספות והר"ן מעירים (על פי הגמרא בעבודה זרה כ' ע"א) שבזמן כלשהו היא התגיירה והתחתנה עם ר' עקיבא. מסתבר שהיה זה לאחר מות רחל, מכמה סיבות: בין לרש"י (שכותב שהתגיירה לאחר מות בעלה, וממילא לא מדובר בטורנוסרופוס הידוע שהיה אחראי למות ר' עקיבא, אלא ברשע אחר), ובין לתוספות והר"ן (הסוברים שזהו אותו טורנוסרופוס הידוע, שעמו התווכח ר' עקיבא כל השנים, וממילא יש לפרש לשיטתם שאשתו ברחה ממנו והתגיירה), ברור שהוא התחתן איתה זמן רב לאחר סיפורנו, שמסתיים בהיות ר' עקיבא כבן שישים וחמש שנים. בנוסף, מוסכם שר' עקיבא האריך ימים מאד, ומסתבר שרחל מתה שנים רבות לפניו. ובעיקר – שלא מצאנו תנא שהיו לו שתי נשים, וחידוש הלכתי–מעשי מהדהד כזה, אילו היה, לא היה עובר מבלי להותיר שום זכר. ייתכן שלכן נמנית אשתו של טורנוסרופוס כמעט אחרונה ברשימת מקורות ההתעשרות – לומר שהעושר הגיע ממנה לאחר השאר (מלבד קטיעא בר שלום).

השניה של חייו). לאחר שנתעשר, קיים את הבטחתו וקנה לרחל את התכשיט 'ירושלים של זהב'[74].

באותו עניין, המשנה בסוף מסכת ידים (פרק ג' משנה ה') מזכירה את "ר' יוחנן בן יהושע בן חמיו של ר' עקיבא", ור' יחיאל הלפרין בעל 'סדר הדורות' (ערך ריב"ק) הסיק מכאן שהייתה לר' עקיבא אשה נוספת, שאביה נקרא יהושע; אולם ניתן באותה מידה להבין ש**יהושע** הוא בן חמיו של ר' עקיבא, ולא ר' יוחנן, כך שלמעשה לא נתפרש כאן שם חמיו של ר' עקיבא. יש אף הכרח לומר כך, שאם לא כן יוצא שר' יוחנן זה היה גיסו ובן דורו של ר' עקיבא, וכיצד העיד על הכרעת חכמים לאחר דורו של בן עזאי, כמתואר במשנה שם? לעומת זאת, אם ר' יוחנן הוא בנו של גיסו של ר' עקיבא, הדבר מסתדר היטב מבחינה כרונולוגית.

[74] שבת נ"ט ע"ב, ירושלמי שבת ו' ז', אדר"נ.